

آتشدان و گل انار؛

نمادهای زرتشتی بر یادمان‌های گوه‌تراشی ساسانی یافته در قلمروی گرجستان

ماریکا مشویل‌دادزه

گردانش پویا غلامی

✎

تصویر: نمایی از بقایای آتشکده‌ی زرتشتی واقع در تفلیس، پایتخت گرجستان امروزی

◦◦

fold-era.com

نمادهای زرتشتی بر یادمان‌های گوه‌تراشی ساسانی یافته در قلمروی گرجستان؛ آتشدان و گل انار ماریکا مشویل‌دادزه

چکیده: ورود گوه‌رها یا جواهرات ساسانی به قلمروی فرمانروایی کارتلی عمدتاً از سده‌ی ۴ میلادی آغاز شد، و گسترش شدید واردات این جواهرات از نیمه‌ی دوم سده‌ی ۵ میلادی آغاز شد و در سرتاسر دوره‌ی ساسانی ادامه داشت. کاوش‌های باستان‌شناختی بر وجود مولفه‌های گوه‌تراشی ساسانی مشخص در طی این دوران صحنه می‌گذارند، از جمله مه‌داس یا هلال ماه با ستاره‌ی هشت پر، گل انار، و آتشدان زرتشتی^۱، پرندگان، غزالان و دیگرها. این مقاله به بررسی یادمان‌های گوه‌تراشی شده‌ای می‌پردازد که در گرجستان کشف شده‌اند و نمادهای زرتشتی آتشدان و گل انار را به نمایش می‌گذارند. مطالعه‌ی این مولفه‌ها برای تحلیل برهم‌کنش‌های سیاسی، فرهنگی، و دینی فرمانروایی کارتلی در اواخر عهد باستان و دوران پیشافنودالی اهمیت به‌سزایی دارد. آتشدان‌های زرتشتی که آتش سپنتا در آنها نگهداری می‌شد از نمادهای زرتشتی به شمار می‌رود. آتشدان ستون اورنگ شاهانه‌ی ساسانی انگاشته می‌شد. نقش‌هایی که آتشدان را به تصویر می‌کشند (۳ مورد) در نواحی سمت‌ورو، پیک‌ریس‌گرا و کارس‌نیس‌خوی^۲ پیدا شده‌اند و دیرینگی‌شان به سده‌های ۴-۶ میلادی برمی‌گردد. وانگهی، در هنر گوه‌تراشی^۳ ساسانی، گل انار با سه‌گانه‌ای یزدانی مرتبط است؛ سه ایزد برتر از مجمع خدایگان زرتشتی: اهوره‌مزدا، میثره و آناهیتا. دو مورد از نقوش مورد نظر نشانگر گل انار هستند که در گورستان‌های سمت‌ورو و پیک‌ریس‌گرا کشف شدند و دیرینگی‌شان به سده‌های ۴-۵ میلادی برمی‌گردد. پژوهش ما ثابت می‌کند که این یادمان‌های گوه‌تراشی شده و بررسی شده بخش جدایی‌ناپذیری از هنر ساسانی به شمار می‌روند و فرایندهای سیاسی و دینی در این ناحیه را بازتاب می‌دهند. نمادهای مرتبط با دین زرتشتی از ایران ساسانی به این ناحیه وارد شده‌اند و قدمت‌شان به سده‌های ۴-۶ میلادی برمی‌گردد. شمار زیادی از این اقلام در قلمروی فرمانروایی کارتلی ثبت و ضبط نشده است. در نتیجه پراکندگی مهربایی با نمادهای زرتشتی در قلمروی فرمانروایی فراوان نبوده است.

کلیدواژگان: زرتشتی‌گرایی، شاهنشاهی ساسانی، قلمروی کارتلی، ایبریا، هنر گوه‌تراشی، آتشدان، گل انار

درآمد

در سال ۲۲۴ میلادی، اردشیر یکم (۲۲۴/۲۲۵-۲۴۰/۲۴۱ میلادی) اردوان پنجم (۲۱۶-۲۲۴ میلادی)، واپسین نماینده‌ی دودمان اشکانی را در دیار ماد شکست داد. در ۲۲۶ میلادی اردشیر در مقام شاهنشاه تاجگذاری کرد و دودمان ساسانی بر ایران فرمانفرمای گشت. ساسانیان نیک آگاه بودند که ساخت دولتی یکپارچه و نیرومند با تلفیق‌گرایی دینی که میراث پارتیان محسوب می‌شد محال است، از این‌رو ساسانیان بر آیین باستانی زرتشتی تمرکز کردند. حاصل آنکه در دوره‌ی یادشده قلمروی فرمانروایی کارتلی با دو دولت قدرتمند هم‌مرز بود: از یک‌سو امپراتوری روم، آنجا که مسیحیت به‌منزله‌ی آموزه‌ی راهنما شکل گرفته بود، و از دیگر سو، ایران ساسانی که در آن آیین زرتشتی دین رسمی دولت بود.

در اینجا مایلیم معلوم کنیم که تا چه حد آموزه‌ی زرتشتی در قلمروی کارتلی رخنه کرده بود و تا چه حد طی سده‌های ۴-۶ میلادی در آن دیار نهادینه شده بود. با دسته‌بندی موضوع یادشده، بر مطالعه و تحلیل ماده‌خام‌های گوه‌تراشی شده تأکید داریم. بدون بررسی یادمان‌های گوه‌تراشی شده، پیش‌رفتن در مطالعه‌ی همه‌جانبه‌ی وجوه فرهنگی، اقتصادی و دینی کارتلی و نواحی پیرامونش چالش‌برانگیز خواهد بود. هنر گوه‌تراشی به‌منزله‌ی سند تاریخی آن زمانه بر رشد فرهنگی و اجتماعی دوره‌های گوناگون و نیز بر باورهای دینی آن دوران پرتو می‌افکند. نقوش حک‌شده بر سنگ‌های قیمتی یا گوه‌های قیمتی به ما مجال می‌دهند تا با فرهنگ مادی، دینی و روحانی روزگار پدیدآمدن آنها آشنا شویم. وانگهی، مطالعه‌ی این نقوش به ما مجال می‌دهد تا ویژگی‌های فیزیکی دقیق اشخاص یا فیگورهای تاریخی را بشناسیم.

^۱ Zoroastrian fire altar (ātaš-dān)

^۲ Samtvro, Pikrisgora and Karsniskhevi

^۳ glyptic art

یادمان‌های گوه‌تراشی ساسانی یافته در قلمروی گرجستان را ک. رامیش‌ویلی^۱ (۱۹۷۹) بررسی کرد. همچنین، گوه‌های ساسانی مورد پژوهش ک. رامیش‌ویلی، ک. جواخیش‌ویلی، ک.ر. رامیش‌ویلی و م. مشویل‌دادزه^۲ قرار گرفته‌اند. گرچه، ماده‌خام‌های گوه‌تراشی‌شده‌ی نشانگر نمادهای زرتشتی که در گرجستان کشف شده‌اند اما هنوز به‌طور مفصل و با توجه به باجزئیات‌شان در بسترهای تاریخی، سیاسی، فرهنگی و دینی تحلیل نشده‌اند.

آتشدان و گل انار

به نظر نمی‌رسد که جواهرات ساسانی در سده‌ی سوم میلادی به‌گسترده‌ی در قلمروی گرجستان پخش و پراکنده بوده باشند. ورود عمده‌ی این جواهرات به قلمروی شاهانه‌ی کرتلی در سده‌ی ۴ میلادی آغاز شد و در نیمه‌ی دوم سده‌ی ۵ میلادی افزایش قابل توجهی یافت، و این روند افزایش طی تمام دوران ساسانی ادامه داشت. در نتیجه‌ی کاوش‌های باستان‌شناختی، مَهرهایی از این دوره به دست آمدند که ویژگی‌های نقش‌های ساسانی را نشان می‌دهند، از جمله هلال یا مه‌داس همراه با ستاره‌ی هشت‌پَر، گل انار، آتشدان، نقش مرغ یا پرنده، طرح غزال یا آهو و دیگرها. (مشویل‌دادزه، ۲۰۱۷، ۷۷-۸۷). همچنین باید توجه کرد که این مضمون‌های تصویرشده بر یادمان‌های گوه‌تراشی‌شده اغلب به‌طور کلی در آثار هنری ساسانی پُرسام‌دند. تکرار مکرر این نقوش و نیز محدودبودن مضمون‌های تکرارشونده، به قول و. لوگنین، شاخص‌های رسمیت هنر ساسانی هستند، هنری که بلافاصله پس از پدیدآمدن دولت مرکزی در ایران ساسانی تثبیت شد (بورشف و لوگنین ۱۹۶۳، ۳۱-۳۵). تصویرهای الف و ب. نگهداری در باستان‌خانه‌ی ملی گرجستان ۲۸۲ (عکس از نویسنده‌ی مقاله)

در این مطالعه، مشخصاً به یادمان‌های گوه‌تراشی‌شده‌ی دارای نمادهای زرتشتی (آتشدان و گل انار) می‌پردازیم که در گرجستان پیدا شده‌اند، گرچه تعدادشان نسبتاً اندک است.

آتشدان

نخست مایلیم بر گوه‌هایی تأکید کنیم که تصویر آتشدان زرتشتی را نشان می‌دهند. آتشدان نمادی مهم در آیین زرتشتی است و آتش سپنتایی را نشان می‌دهد که با ایزد خورشید در هنر گوه‌تراشی ساسانی مرتبط بود. نیز، آتشدان ستون تاج‌وتخت ساسانی به شمار می‌رفت. نمونه‌هایی از هنر گوه‌تراشی ساسانی که تصویرگر نقش آتشدان هستند در قلمروی سمت‌ورو، پیک‌ریس‌گرا، و کارس‌نیس‌خوی پیدا شده‌اند.

^۱ K. Ramishvili

^۲ K. Ramishvili, K. Javakhishvili, K.R. Ramishvili, M. Mshvildadze

۱- اثری با مشخصه‌ی ثبت ۲۸۲ (تصویر ۱ الف). این شیء در گورستانِ سمت‌ورو (در زمینِ تدفین) کشف شد، محوطه‌ی تدفینِ س. جار، گورِ شماره‌ی ۸۲ در سال ۱۹۳۹^۲. قدمت این شیء به سده‌ی ۴ میلادی می‌رسد.

اندازه: درازای دهانه‌ی نگینِ حکاکی‌شده [مُهرِ نقش‌دار یا تراش‌خورده]: ۹ میلی‌متر. پهنا: ۸ میلی‌متر. بلندا یا ارتفاعِ حلقه: ۲۲ میلی‌متر. قطر قوس مُهر: ۲۰ میلی‌متر.

این شیء از جنس مفرغ، یک انگشترِ مُهردار با یک بخش مُهری کانونی است. بخش بالایی محافظِ مهر بیضوی و اندکی برآمده است. سطحش خصیصه‌ی ساسانی را نشان می‌دهد که می‌تواند بازنماینده‌ی تصویر طرح‌واری یک آتشدان باشد. افزون بر اینها، محوری چلیپایی با یک سرِ گشادشده در بالایش وجود دارد که با هلال‌هایی در نقاط مختلف در راستای درازایش تزیین شده. یک قاب نقطه‌دار گرداگرد تصویر کشیده شده که در هنگام قالب‌گیری پدید آمده. تصویر نهایی پس مبهم است و نقش برجسته‌ای [مبهم] در چاپ به دست می‌دهد. مُهر شامل یک قوس ساده‌ی دایروی و یک بخش چایی برجسته به شکل یک قیفِ گرد است.

۲- اثری با مشخصه‌ی ثبت ۸۱۱ (تصویر ۲ الف). این شیء در کارس‌نیس‌خوی در ۱۹۵۵ کشف شد و قدمتش به سده‌ی ۶ میلادی می‌رسد (رامیش‌ویلی ۱۹۷۹، ۶۵-۶۴، ۱۳۳).

اندازه: درازای رویه‌ی نگینِ حکاکی‌شده [مُهرِ نقش‌دار یا تراش‌خورده]: ۱۱ میلی‌متر. پهنا: ۷ میلی‌متر؛ بلندای حلقه: ۱۲ میلی‌متر. قطر قوس: ۲ میلی‌متر. این شیء یک انگشترِ مُهر از جنس کارنلین صورتی‌رنگ است که در یک طرف یک نقطه‌ی قهوه‌ای تیره دارد، که شکالش شبیه آذرخشی فروزان است. حلقه سوراخی برای تعبیه‌ی ریسمان دارد و از لحاظ شکل تخت و بیضوی است، با لبه‌ی برش‌خورده.

بر سطح شیء نقش یک آتشدان هست شامل یک پایه و یک ستون که سه بخش دارد. در بالای ستون، یک شیار بیضوی است، همراه با خطوطی پراکنده در سرتاسر آن، که طرح کلی‌اش شعله‌های آتش را نشان می‌دهد. حکاکی بر سنگ به صورت طرح‌واره و درآوردن شاکله‌ی کلی صورت گرفته، و مشخصه‌اش خطوط درشت و شیارهایی است که نقش برجسته‌ای ساده اما مشخص را بر مُهر ایجاد کرده‌اند. این مُهر کاملاً صیقل‌خورده است، گرچه جلوه‌ای مات دارد. تصویر ۲ الف و تصویر ۲ ب. نگهداری در باستان‌خانه‌ی ملی گرجستان به شماره‌ی ۸۱۱. عکس از نویسنده‌ی مقاله.

۳- شماره‌ی ۶۰ (تصویر ۳ الف). این شیء در گورستانِ پیک‌ریس‌گرا (محل تدفین)، در گور شماره‌ی ۳۱ و در سال ۲۰۱۴ کشف شد. قدمتش به سده‌های ۴-۵ میلادی برمی‌گردد (مشویل‌دادزه ۲۰۱۷، ۹۲-۱۰۲).

^۱ Site S Jar burial №82

^۲ برخی پژوهشگران باور دارند که این انگشترِ مُهردار [انگشترِ نقش‌دار] باید با سیاهه‌ی یافته‌های گور مذکور مرتبط باشد (جواخیش‌ویلی ۱۹۷۲، ۱۸۸ n۱۹۲).

اندازه: درازای دهانه‌ی نگین حکاکی‌شده [مُهرِ نقش‌دار یا تراش‌خورده]: ۱۲ میلی‌متر؛ پهنا: ۶ میلی‌متر. بلندای مهر: ۱۷ میلی‌متر؛ قطر درونی قوس: ۱۳ میلی‌متر؛ قطر بیرونی قوس: ۲۳ میلی‌متر.

این مهر از جنس عقیق یا کارنلینِ عسلی ساخته شده و تصویری به شکل یک طرح‌واره را نشان می‌دهد. این مهر از دید من روایتِ روشنی ندارد و صنعت سطح بالایی را نیز نشان نمی‌دهد. هرچند، سنگ به خوبی تراش خورده و صیقل داده شده و حلقه کاملاً صیقلی است. قوس حلقه شکل کاملاً گردی دارد، در درونش تخت است و بر سطح بیرونی حالت برآمده دارد، و بخش بالایی قوس برش داده شده تا به یک طرح شکل دهد. دهانه‌ی این اثر بیضوی و تخت است.

تصویر آتشدان زرتشتی جایگاه مهمی بر روی مسکوکات شاهنشاهان دودمان ساسانی از سده‌ی سوم میلادی دارد؛ برای نمونه، بر پشت سکه‌های مسین شاهنشاه اردشیر یکم، در حالی که روی سکه نقش خود شاهنشاه را نشان می‌دهد (لوکنین، ۱۹۶۹، ۳۹). کرتیر، که به‌عنوان پایهی فکری زرتشتی‌گری آن زمانه مطرح بوده، سازنده‌ی قوانین دینی دولتی بوده و در قامت رسول این دین عمل می‌کرده (تِرور و لوگنین، ۱۹۸۷، ۲۷). تصویرهای ۳ الف و ۳ ب. شماره‌ی ۶۰؛ باستان‌خانه‌ی دولتی متس‌ختای بزرگ. عکس‌ها از نویسنده‌ی مقاله.

گلِ انار

نمادِ دیگر مرتبط با آیین زرتشتی گلِ انار است، نقشی که بر مُهرهایی از گورستان‌های سمت‌ورو و پیک‌ریس‌گرا کشف شده. صور گوناگونِ انار از روزگار باستان نماد باروری و زایش بوده‌اند و از این‌رو با کیش‌های باروری، خاصه با ایزدانوان پیوند داشته‌اند. در میان‌رودان باستان، انار یکی از ویژگی‌های جشن زناشویی ایزدان بوده، برای نمونه برای پذیرایی از اِلیل (لُین ۲۰۰۳، ۷-۳). بنا بر سالنامه‌های شاهی سارگون دوم، انار جایگاهی بلند در بین هدایای پیشکش‌ی به ایزدان داشته (لُین و میشل، ۲۰۰۳، ۱۱-۱۴). انار نمادِ ایزد دِمتر بود، و گیاه انار گیاهِ کیشِ مرتبط با هِرا و آفرَدیت به شمار می‌رفت. انار همچنین یکی از ویژگی‌های ایزدانوانی ایرانی، آناهیتا بود؛ ایزد پشْتیبانِ دودمان ساسانی. در روم، انار بر دست جونو، ازدواج را نمادپردازی می‌کند. گل‌های سرخ انار به‌منزله‌ی بیانِ عشق در نظر گرفته می‌شدند؛ از گل‌های سرخ انار در روز همسرگیری برای زوج‌های تازه وصلت‌کرده تاج‌های گل ساخته می‌شد. (دانش‌نامه‌ی نمادها،^۱ ۱۹۸۹، ۲۹۰-۲۸۹). برای یهودیان، انار نماد سرزمین وعده‌داده‌شده از جانب خداست: «فرامین الاهی را پی گیرید، زیرا خدایتان شما را به دیاری زیبا رهنمون می‌شود، به دیار گندم و جو، دیار انگورها و انجیرها و انارها» (II Faith، ۸:۶).

^۱ Encyclopedie des symboles

جوانه‌ها و گل‌های سبک‌پردازی شده یکی از مشخصه‌های بارز هنر ساسانی به شمار می‌روند. همین سبک تزینی برای زینت بخشی به جام‌ها یا ظروف فلزی، سرامیک‌ها و سایر اشیای ساسانی به کار رفته‌اند. پژوهشگران باور دارند که تاکید بر برگ‌های سه سر، و تصویر گل‌های سه گلبرگی یا گیاهان رُسته و گل‌کرده‌ی سه بخشی در هنر گوه‌تراشی ساسانی به سه گانه‌ی ایزدانی از مجمع خدایگان ساسانی مربوط می‌شود: اهوره مزدا، میتره [میترا]، و اناهیتا (رامیش ویلی ۲۰۰۰، ۶۱). گل انار وقتی همراه با یک شاه و شهبانو به نمایش درآمده باشد اغلب خبر از اعطای امتیازاتی می‌دهد (ترور ۱۹۳۷، ۵-۴۱).

۱- شماره‌ی ۱۸۷ (تصویر ۴). این شیء در سال ۱۹۳۹ در گور سنگی شماره‌ی ۲۰۳ در گورستان سمت‌ورو کشف شده.

اندازه: درازای دهانه‌ی نگین حکاکی شده [مهر نقش دار یا تراش خورده]: ۱۹ میلی‌متر. پهنا: ۱۸ میلی‌متر. بلندای تیغه: ۲۰ میلی‌متر. قطر تیغه: ۶ میلی‌متر (رامیش ویلی ۲۰۰۰، ۶۱-۶۰).

این مهر یک آویز از سنگ یمانی شیرین‌رنگ، و بیضی شکل است، و یک سوراخ بزرگ برای تعبیه‌ی ریسمان دارد. سطح آن، در سویی برش خورده تخت و بیضوی است. بر سطح آن، نقش یک گل انار حک شده است. به‌رغم ماهیت طرح‌واره‌ی تصویر، همه‌ی ویژگی‌های گل انار آشکارا مشهود و برجسته‌اند، از جمله «زنگوله‌ای» که با یک شیار بیضوی نشان داده شده است. سه برگ لبه‌دار ضخیم هر یک با دو خط ترسیم شده‌اند. در پای تته‌ی گیاه جوانه‌ها به بیرون رُسته‌اند، هر یک به سویی، و بدین ترتیب تصویری از دو بال گشوده‌ی پرنده‌ای را نیز ساخته‌اند. نمونه‌های مشابه زیادی از نقش این مهر را می‌توان در مجموعه‌ی گوه‌تراشی‌های مهرهای ساسانی سده‌ی ۵ میلادی یافت.

تصویر ۴. باستان‌خانه‌ی ملی گرجستان. شماره ۱۸۷. عکس از نویسنده. [روبرو]

۲- شماره‌ی ۵۹ (تصویر ۵ الف و ب). این شیء در گور شماره‌ی ۳۱ گورستان پیک‌ریس‌گرا در سال ۲۰۱۴ کشف شد و قدمتش به سده‌های ۴-۵ میلادی می‌رسد (مشویل دادزه ۲۰۱۷، ۹۲-۱۰۲).

این مهر سنگی نقش گل انار دارد. عناصر اصلی تصویر، شامل گل انار و خاک‌برداری سطحی، آشکارا حک شده‌اند. قوس حلقه تدریجاً به سوی شانه‌ها پهن‌تر می‌شود. درونش تخت است، بیرونش برآمدگی دارد. در میانه، یک پیکان هست. نقش انار بر یادمان‌های گوه‌تراشی ساسانی، با شکل بیضوی کشیده‌ای که به گل «زنگوله‌ای» شباهت دارد و در انتها به گلبرگ‌های سه طرفه می‌رسد، یک فرم کانونی و شدیداً سبکمند را نشان می‌دهند (رامیش ویلی ۲۰۰۰، ۶۱-۶۰). تصویرهای ۵ الف و ب. محفوظ در مخزن باستان‌خانه‌ی دولتی متسختای بزرگ. شماره‌ی ۵۹. عکس از نویسنده. [صفحه‌ی بعد]

گل انار بر پیاله‌ی مشهور [پاپک] پیتیاخش از آرمازیس‌خوی^۱ به تصویر درآمده، آنجا که اشراف‌زاده‌ای [ساسانی] به شیوه‌ای خاص گلی به دست گرفته. یکی از نمونه‌های آشکار معنای نمادین انار پیاله‌ی سیمین باستان‌خانه‌ی بالتیمور است، آنجا که همسر شاه، در جامه‌های مخصوص مراسم، سرپوشی بر سر نهاده که با شاخ‌های قوچ و انارها تزئین شده است. بنا به پژوهشگران، به نظر می‌رسد که در برخی موارد انار یا گل انار با نماد اصلی زرتشتی، یعنی زبان‌های آتش، یکی شده باشد. این موضوع نقش برجسته‌ی انار در آیین‌های درباری را توضیح می‌دهد. برای نمونه، صحنه‌ی تاجگذاری یا خلعت‌پوشی بر یکی از نقش‌برجسته‌های بَرَم دِلَک^۲ (شرق شیراز)، آنجا که مَگوپاتی کرتیری^۳، به جای اهدای تاج سنتی قدرت، یک شاخه گل انار به شهبانو می‌دهد (لوگنن ۱۹۶۹، ۱۱۲).

نتایج

در نتیجه‌ی این پژوهش معلوم و ثابت شد که یادمان‌های گوه‌تراشی‌شده‌ی مورد مطالعه بخشی جدایی‌ناپذیر از هنر ساسانی به شمار می‌روند، و از خلال این آثار فرایندهای دینی و سیاسی روزگار ساسانی در این ناحیه بازتاب یافته است. دیرینگی نقوش و نمادهای دین زرتشتی که از ایران ساسانی به این ناحیه وارد شدند به سده‌های ۴-۶ میلادی می‌رسد. شمار این اقلام در ناحیه‌ی مورد بررسی ما، یعنی در قلمروی شاهی کارتلی، فراوان نیست. بنا بر آنچه تاکنون کشف شده، توزیع مَهرهایی با نقش نمادهای زرتشتی در قلمروی کارتلی محدود بوده است. سرانجام اینکه، بنا به شواهدی چون اقلام گوه‌تراشی‌شده‌ی مکشوفه در قلمروی سلطنت کارتلی، پذیرش گسترده‌ی آیین زرتشتی از سوی همه‌ی مردم این ناحیه طی سده‌های ۴-۶ میلادی هنوز قابل اثبات یا قابل استناد نیست.

کتاب‌شناسی

- Borisov, Andrei Iakovlevich, and Vladimir Grigorievich Lukonin. ۱۹۶۳. *Sasanian Gems*. The State Hermitage. [in Russian]
Encyclopedie des symboles. ۱۹۸۹. Le Livre de Poche.
 Javakhishvili, Ketevan. ۱۹۷۲. *Glyptic Monuments of Urbnisi*. Metsniereba. [in Georgian]
 Lion, Brigitte. ۲۰۰۳. "Les banquets des dieux." *Dossiers d'Archéologie* ۲۸۰: ۳-۷.
 Lion, Brigitte, and Cé cile Michel. ۲۰۰۳. "Un banquet a la cour assyrienne." *Dossiers d'Archeologie* ۲۸۰: ۲۴-۳۱.

^۱ Pityakhsh cup from Armaziskhevi

^۲ Barmi Dilak

^۳ Magupati Kartiri

- Lukonin, Vladimir Grigorievich. ۱۹۶۹. *Culture of Sasanian Iran: Iran in the ۳rd-۵th centuries CE*. Nauka. [in Russian]
- Mshvildadze, Marika. ۲۰۱۷. "Sasanian Whole Stone Signets from the Piqrisgora Sepulcher." *Proceedings of the Georgian National Academy of Sciences. Georgian National Academy of Sciences Series of History, Archaeology and History of Art* ۲:۷۷-۸۷. [in Georgian]
- Ramishvili, Ketevan. ۱۹۷۹. *Sasanian Gems in Georgia*. Metsniereba. [in Georgian]
- Ramishvili, Ketevan. ۲۰۰۰. "Plant Motifs on Sasanian Gems and Some Contacts with Georgian Monuments of the Early Christian Period." *Dzhebani: The Journal of the Centre for Archaeological Studies Georgian Academy of Sciences* ۶:۶۰-۶۶. [in Georgian]
- Treuer, Kamilla Vasilyevna, and Vladimir Grigorievich Lukonin. ۱۹۸۷. *Sasanian Silver*. Iskustvo. [in Russian]
- Treuer, Kamilla Vasilyevna. ۱۹۳۷. *Nouveaux plats sasanides de l'Ermitage*. Académie des Sciences de l'URSS. [in Russian]

Source: Marika Mshvildadze, 'Zoroastrian Symbols on Sasanian Glyptic Monuments Discovered on the Territory of Georgia (*Ātaš-dān* and Pomegranate Flower)', *Hunara: Journal of Ancient Iranian Arts and History*, Vol.2, No.2, 2024, 97-104.

سکه‌ی ۶ شاهی به نام نادرشاه؛ دوره‌ی افشاری؛ ضرب‌شده در تفلیس، گرجستانِ امروزی. ۱۷۳۵-۱۷۴۷ میلادی. وزن: ۶.۹۷ گرم [عکس‌های جلد و پایانی افزوده به تصاویر مقاله‌اند]

شهریورگان ۱۴۰۴

fold-era.com